Որոշ թիւ մը չունինք թէ քանի՞ բերդեր ունէր Կիլիկիան, առնելով իր կեդրոնական մասը եւ սահմանային արուարձանները։ Ալիշան 72 հատ կը նշանակէ, ուրիշներ չափազանցելով մինչեւ 400 կը հանեն։ Բժ. Տէր Ղազարեան 30–36 բերդերու վրայ կը խօսի, նկատի առնելով անոնք՝ որ պատմական մեծ դեր կատարեր են, եւ հարկ տեսած է տեղերը ճշտել, ինչպէս Պահլաւունիներու Ծովք դղեակը, զոր Բերդուս գաւառին մէջ կը դնէ, քիչ մը մօտիկ իր Մարաշին եւ սըրտին։

Կիլիկիոյ մէջ վանքերը շատ էին, որոնց սահմանները կը հասնէին մինչեւ Անտիոքի թիկունքը. հեղինակը տասնի չափ սրբավայրերու յիշատակութիւնը կ՚ընէ, եւ կարծես մասնաւոր դուրդուրանք ունի այն վայրերուն հանդէպ՝ որոնք եղան դիտական կեդրոններ, ճգնարաններ եւ կաթողիկոսանիստ աթոռներ։

Եթէ մինչեւ Մարաթա, որ Սիւրիոյ սահմանագիծը կը դառնայ, Ամանոս լեռներու հարաւը, կային վանքեր, եւ այդ դիւղին մէջ մեր մեծ առակագիր Վարդանը ծնած է, նշան էր թէ հայ ժողովուրդը ո՛րքան տարածուած էր Կիլիկիայէն դուրս. անշուշտ Հայ, Յոյն եւ Ասորի խառն վանքեր էին, առաւելապէս պաշտպանուած Խաչակիր իշխաններէն։

Կիլիկիոյ դեռերուն նկարագրութիւնն ընելէն եաք, հեղինակը պահ մը իրաւացիօրէն կը դանդաղի որ Կիլիկիոյ գաւակները, ժամանակին, չեն հետաքրքրուած իրենց հայրենիքի անցեալով։

Տեղագրութեան Բ. մասին մէջ Տէր Ղազարեան, քանի մը էջերու մէջ, կ՚ամփոփէ Կիլիկեան աւանդութիւններ. բայց աւելի կարեւորն է Տարսոնէն Լամբրոն ճամբորդութիւնը։ Տարսոն հին հիթիթական քաղաք մ՚էր, որուն շուրջ դառնուած են աւերակներ այդ հնագարեան շրջանէն. սակայն մեզ հետաքրքրողը հայկակա՛ն Տարսոնն ու Լամբրոնն են, կամ բազմաթիւ հայկական դիւղերը, որոնց մասին ականատեսէ մը տեղեկութիւններ քաղելը շատ հաճելի է, մանաւանդ երբ իրականութիւնը համեմուած է ազգասիրական հոգիով։

Մենք կը հանդիպինք 223 էջին վրայ (Գ. մաս) Յաւելուածի մը։ Ամբողջացնելու համար իր տեղագրութիւնը, հեղինակը համառօտ կերպով դուրս կը ցայտեցնէ պատմական կարեւոր դէմքերը։ Անշուշտ դէպի Կիլիկիոյ անկումը կ՚երթանք. այդ հոյակապ թագաւորութիւնը զոհ եղաւ ներքին եւ արտաքին թշնամիներու։ Հեղինակը ցաւով կը նշանակէ թէ Գուիտոն եւ ապա Լեւոն Ե. իրենց լատինամոլութեան զոհ դացին։ Եդիպտոս Հայերէն կը պահանջէր Եւրոպայէն հեռու մնալ. արդեօք անկե՞ղծ էին, չեմ կարծեր։ Միւս կողմէ, ի՞նչպէս արդարացնել այդ ժամանակի իշխաններն ու հոգեւորականները, որոնք բիւզանդական վէճերով բռնուած էին, մինչ թշնամին Սիսի դռներուն առջեւն էր։

Դժբախտաբար մեր պատմութիւնը՝ Ա. տարայրէն Կիլիկիա, մինչեւ Դաւիթ Բեկ, ունեցած է միշտ ցաւալի էջեր, զոր անմխիթարութիւնը ծածկեր է հայրենի աւերակներուն տակ։

Տէր Ղազարեանի տեղագրութիւնը եւս հաճելի դաս, թէպէտ կանոնաւոր յառաջադացում չկայ, եւ անջատ էջերու ապաւորութիւն կը ձգէ։ Պատճառն այն է՝ որ դիրքը կազմուած կը թուի դանազան առիթներով գրուած յօդուածներու համադրութեամբ. ասկէ՝ այն կրկնութիւնները, որոնց կը հանդիպինք։

Հեղինակը գրքին առջեւ դրած է, աշխարհագրական դունաւոր քարտէզ մը՝ իրը ուղեցոյց իր շրջապտոյտներուն եւ դիւրութիւն ընթերցողին։

Գիրք մըն է, որ կու դայ շատ մը պարապութիւններ լեցնելու, անծանօթ տեղեր եւ անցքեր լուսաբանելու. ասիկա հարազատ արդիւնքն է յարգելի հեղինակին, եւ մեզի ու Կիլիկիոյ համար՝ թանկագին նուէր մը։

Հ. ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ÉPHREM DE NISIBE, Commentaire de l'Évangile Concordant ou Diatessaron, traduit du syriaque et de l'arménien; Introduction, traduction et notes par LOUIS LELOIR, Moine de Clervaux; Publié avec le concours de la Fondation Calouste Gulbenkian (Sources chrétiennes, nº 121; Les Éditions du Cerf). Éd. Limoges, Impr. A. Bontemps, 1966, pp. 438.

Հայագէտ Լուի Լըլուար, ժրաջան Բենեդիկտեանը, Համարարբառ Աւետարանի Ս. Եփրեմի մեկնութեան Ֆրանսերէն թարգմանութիւնն է, որ այս անդամ կը հրատարակէ, մէկի ձուլելով հայերէնին հետ՝ նորագիւտ ասորերէն բնագրի հատուածները։ Իր նախընթաց երկու թարգմանութիւնները լատիներէն լեզուով էին. առաջինը՝ հայերէնին, երկրորդը՝ ասորերէնին մէջ պահուած մասերուն. իսկ բերէնին մէջ պահուած մասերուն. իսկ բերէնին մէջ պահուած մասերուն. իսկ ֆրանսերէն ներկայ հրատարակութիւնը աւելի մերձենալի է ուսումնասէրներուն, եւ առաւելութիւն ունի իր ամբողջականութեամբ ու պարզութեամբ։

Հարկ կը համարի թարգմանիչը, Նեբրածութեան մէջ, ծանօթացնել Համարարբառին հեղինակ Տատիանոսը, որ հարարբառին ծնած 120ին, սնած ասորի եւ անօրէն ծնած 120ին, հռոմ դացած է երբոյն մշակութով, Հռոմ դացած է երբոյն մշակութով, Հռոմ դացած է երկրորդ դարու կէսին, քրիստոնեայ դարձած եւ աշակերտած Յուստինոսի։ Տատիանոս անուանի եղած է իր Համարարբառով, որ չորս Աւետարանիչներու բառով, որ չորս Աւետարանիչներու պատմածներուն համադրական վերապատմածներուն համադրական վերապատմածներուն է մէկի, Աւետարանական դէպքերուն եւ քարոզներու ամբողջութիւնը ներկայացնող, առանց կրկնութիւններու։ Եւսեբիոս առաջինն է՝ որ այս մասին խօսք կ՚ընէ, իր Եկեղեցական պատմութեան մէջ։

Շատ հաւանական է, Լըլուարի համաձայն, որ Արեւմուտքի մէջ ալ Համարարբառ մը գոյութիւն ունեցած ըլլայ, Յուստինոսի արդիւնքով։

Եթէ Համարարբառը Տատիանոսի Արեւելք վերադարձին խմբագրուած է, 175–180ին, հաւանօրէն ասորերէն գրուած ըլլայ։ Եւ եթէ Համարարբառը յաջողութիւն եւ ընդունելութիւն գտած է Արեւելքի մէջ, պատճառը այն էր՝ որ ասորի եւ յոյն եկեղեցիներու մէջ, Համարարբառը կը գործածուէր՝ ծիսական-արարողութիւններու ընթացքին, ու հաւատացեալներուն քրիստոնէական վարդապետութիւնը աւանդելու դիւրութիւն կ՚ընծայէր։ Ս. Եփրեմով՝ Համարարբառը հաստատուած էր նաեւ Եդեսիոյ մէջ, չորրորդ դարուն։

Տատիանոսի Համարարբառին ոչ մէկ հայերէն օրինակ գոյութիւն ունի, կամ ցարդ գտնուած է։ Սակայն, Հ. Ակինեանի վկայութեամբ, Համարարբառի ազդեցութեան հետքեր կան հայ Ե. դարու մատենագրութեան մէջ. նման հաւաստումի հասած է նաեւ յարգելի Լիոնել հայագէտի կատարած քննութիւնը։

Տատիանոսի Համարարբառի բնագրին հետ, կորսուած են նաեւ անոր բազմաթիւ թարգմանութիւնները (արաբերէն, պարսկերէն, լատիներէն, գերմաներէն, անգլերէն, ֆրանսերէն)։

Մեր նպատակը չէ, անշուշտ, այստեղ վերարծարծել այն բազմաթիւ հարցերը, որոնք ծագած են Տատիանոսի Համարարբառին նկատմամբ. Լըլուար այդ բոլորին մասին ամփոփ տեղեկութիւններ կու տայ, իր Ներածականին մէջ, պարզելով հարցեր՝ բնագրական, պատմական, Սուրբգրային, թարգմանչական եւն...։ Մեզ ամէնէն աւելի կը հետաքրքրեն Համարարբառին Ս. Եփրեմի մեկնութեան եւ անոր հայերէն թարգմանութեան հարցերը։

Մինչեւ 1957 թուականը, Եփրեմի մեկնութեան ասորերէն բնագիրը կորսուած կը համարուէր։ Կար միայն անոր հայերէն թարգմանութիւնը, ոսկեդարուն կատարուած։ Երկու ձեռագիրներու մէջ պահուած էր այս թարգմանութիւնը, որոնք ներկայիս Ս. Ղազարու մեր հաւաքածոյին մաս կը կազմեն։ 1836ի հրատարակութիւնը կատարուած է մէկ ձեռագրի վրայէն, որովհետեւ երկրորդը տպագրութենէն եաք հասած է Ս. Ղազար։

© National Library of Armenia

1876ին Ս. Ղազարէն լոյս տեսած է Եփրեմի այս արժէքաւոր մեկնութեան լատիներէն թարգմանութիւնը, աշխատասիրութեամբ Մեսրոպ Մեծի, օգտագործելով հայերէն երկու ձեռագիրներն ալ։ Լը-ղուար, 1953ին, Լուվէնի մէջ, կրկին անգամ հրատարակեց հայերէն թարգմանութիւնը, քննական համեմատութեամբ երկու ձեռագիրներուն, եւ յաջորդ տարին ալ լատիներէն նոր թարգմանութիւն մը հրապարակ հանեց։

Այսպէս, Եփրեմի մեկնութեան, եւ ասնով՝ Տատիանոսի Համաբարբառին մասին զգաստաբար տուող միակ կարեւոր աղբիւրը կ'ըլլար հայերէն հին թարգմանութիւնը։

1957ին, Chester Beattyի հաւաքածոյին մաղաղթեայ թիւ 709 ձեռագրին երկրորդ մասին մէջ կը յայտնուէր Համաբարբառի Եփրեմեան մեկնութեան ասորերէն բնագիրը, 130 էջերու մէջ ներկայացուած, գրուած 463–464 թուականներուն, ըստ Լըլուարի քննութեան։ Ձեռագիրը ժամանակին սեփականութիւնն եղած է Նեթրիոյ (Եղիպտոս) անապատին Կոյս Մարիամ Աստուածածնի վանքին։

Դժբախտաբար այս նորագիւտ ասորերէն բնագիրը շատ ընդհատումներ ունի միջանկեալ մասերու. հայերէն հին թարգմանութեան գրեթէ կէսը կը պակսի հոն, լաւագոյն մասը՝ Եփրեմի մեկնութեան։ Որով՝ Համաբարբառի Մեկնութեան մեծ մասը կ'ապրի տակաւին միայն հայերէն թարգմանութեան մէջ, եւ հակառակ Chester Beattyի գիւտին, հայերէնը կը մնայ անհրաժեշտ վկայ։

Պահուած ասորերէն անցքերը կը վկայեն՝ թէ հայ թարգմանութիւնը հաւատարիմ եղած է ընդհանրապէս. հայերէնը երբեմն կը յաւելու, մերթ կը պակսեցնէ կարճ կամ երկար մասեր։ Լըլուար մանրամասն քննութեամբ կ'ապացուցանէ հայերէնին ո՛չ միայն աւելի ընդարձակ անցքեր բովանդակելը, այլ նաեւ թէ ասորերէնին ու հայերէնին միջեւ եղած տարբերութիւնները կը նուազին, ԻԱ. գլուխէն անդին, նկատմամբ Ս. Գրքէն բերուած վկայութիւններու։ Ասկէ կը հետեւցնէ, յարգելի բանասէրը, թէ երկու բնագիրներուն կազմութեան պայմանները նոյն եղած չեն՝ բոլոր մասերուն համար. ասորի բնագիրը, որմէ կախում ունի հայերէն թարգմանութիւնը, ձեռագրական ուրիշ ընտանիքի մը պէտք է պատկանած ըլլայ, տարբեր այս նորագիւտ ասորերէն ձեռագրէն։ Այս զանազանութեան պատճառով՝ կ'աւելնայ գիւտին կարեւորութիւնը։

Ինչպէս կը տեսնուի, հայ թարգմանիչը յատուկ իր միտումներն ունի, որ յատկապէս կը նշմարուի ինչ ինչ կտորներու թարգմանութեան զանցառումէն. այսպէս, հանած է սկզբնական մեղքին ակնարկութիւններէն շատերը, նոյնպէս Քրիստոսի մարմնին վերաբերող հարցերը. զանց կ'ընէ նաեւ կամ կը մեղմացնէ հակահրէական զոյն ունեցող անցքեր։

Լըլուար հուսկ կը խօսի Ս. Եփրեմի մեկնողական ոճին ու մանրամասնօրէն վեր կը հանէ աստուածաբանական եւ հոգեճգնողական արժէքները այս ոսկեղէն մեկնութեան։

Ներածութենէն եւք (էջ 11–32), սկիզբ կ'առնէ Ս. Եփրեմի Համաբարբառին Մեկնութիւնը, ֆրանսերէն ընտիր թարգմանութեամբ, բաժնուած 32 գլուխներու եւ բազմաթիւ ենթամասերու (էջ 41–399), յստակ ու ճշգրիտ ներկայացումով. կը փակուի Եփրեմի երկու աղօթքներով (էջ 401–407)։

Հատորը ճոխ է բազմաթիւ ծանօթութիւններով. հուսկ կը տրուի Յուցակը Աստուածաշունչէն մէջբերուած վկայութիւններուն, անձնանուններուն եւ նիւթերուն։

Հրատարակութիւնը կատարուած է Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան նպաստով։

Սրտագին մեր ուրախակցութիւնը կը յայտնենք հայագէտ եւ ասորագէտ Վարդապետին, որ իր կարողութիւնը ի սպաս կը դնէ Ս. Եփրեմի գործերուն ծանօթացման։

Հ. ԳԵՐՈՐԷ Ա. ԶՐԱՐԵԱՆ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆՔ

ԶՈՐԵԱՆ ՍՏԵՓԱՆ. — Երկերի ժողովածու։ Հատոր Գ. (Մի կեանքի պատմութիւն, Կապիտան Երամ)։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 521։

ԶՈՐԵԱՆ ՍՏԵՓԱՆ. — Երկերի ժողովածու։ Հատոր Դ. (Գրագարանի աղջիկը, Սպիտակ քաղաք, կեանքի ճայնը)։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 550։

ԶՈՐԵԱՆ ՍՏԵՓԱՆ. — Երկերի ժողովածու։ Հատոր Զ. (Հայոց բերդը)։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1962, էջ 566։

ԶՈՐԵԱՆ ՍՏԵՓԱՆ. — Երկերի ժողովածու։ Հատոր Է. (Պապ թագաւոր)։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1962, էջ 717։

ԶՈՐԵԱՆ ՍՏԵՓԱՆ. — Երկերի ժողովածու։ Հատոր Ը. (Ամիրեանի ընտանիքը)։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 482։

ԶՈՐԵԱՆ ՍՏԵՓԱՆ. — Երկերի ժողովածու։ Հատոր Թ. (Զրոյցներ, Պատմուածքներ, Փոքրերի համար, Հեքիաթներ)։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 559։

ԻՇԽԱՆԵԱՆ Ռ. — Հայ մատենագիտութեան պատմութիւն. պրակ Ա։ Երեւան, ՀՍՍՌ Ա.Լ. Միասնիկեանի անուան Պետ. Հնր. Գրդ.ի հրատ. 1964, էջ 158։

ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ ԱՒԵՏԻՔ. — Արձակ էջեր։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 646։

ԼԷՕ. — Անի (Տպաւորութիւններ, յիշատակներ, անցածն ու մնացածը)։ Երեւան, Պետ. Հմլս. Հրատ. 1963, էջ 383։

ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ ԱՐՇԱՒԻՐ. — Կրակների միջով։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 403։

ՅԱՆԶԱԴԵԱՆ ՍԵՐՈԲ. — Հողը (Վէպ)։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1957, էջ 763։

ԿԵՐԱՆԵԱՆ ՄԿՐՏԻՉ. — Երկաթ, երկաթ մի ճանապարհ...։ Երեւան, «Հայաստան» Հրատ. 1965, էջ 440+3։

ԽՐԼՈՊԵԱՆ ԳԷՈՐԳ Տ. — Անանիա Շիրակացու աշխարհագրագիտութիւնը։ Երեւան, Պետ. Հմլս. Հրատ. 1964, էջ 197։

ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ Զ. — Առաջին համաշխարհային պատերազմը եւ արեւմտահայութիւնը։ Երեւան, «Հայաստան» Հրատ. 1065, էջ 511։

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԵՐԶՆԿԱՑԻ. — Տաղեր (Աշխատասիրութեամբ Արմենուհի Սրապեանի)։ Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ. 1962, էջ 295։

ՀՐԱՉԵԱՆ ԽԱՉԻԿ. — Ռոմանտիկները։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 205։

ՄԱՅԱԿՈՎՍԿԻ ՎԼԱԴԻՄԻՐ. — Հատընտիր։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 122։

ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ ԱՐՄՈՑ. — Սովետական բանակի հայ զորձիչները։ (Երկրորդ լրացուած հրատ.)։ Երեւան, «Հայաստան» Հրատ. 1965, էջ 656։

ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ ՄԱՐՈՑ. — Զնհալից յետոյ (Քերթուածներ)։ Երեւան, «Հայաստան» Հրատ. 1965, էջ 252 (փոքրագիր)։

ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ ՑԱԿՈԲ. — Տիգրան Կամսարական (Կեանքը եւ ստեղծագործութիւնը)։ Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ. 1964, էջ 308։

ՄԵԼԻՔ-ԲԱԽՇԵԱՆ Ս. — Փաւստոս Բուզանդ։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 52 (փոքր)։

ՄՆԱՑԱԿԱՆԵԱՆ ԱՐԱՄԱՅԻՍ Ն. — Վ. Ի. Լենինը եւ հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը։ Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ. 1963, էջ 421։

ՄՆԱՑԱԿԱՆԵԱՆ ԱՐԱՄԱՅԻՍ Ն. — Հայ ժողովրդի ազրերգութիւնը սուս եւ համաշխարհային հասարակական մտքի գնահատմամբ։ Երեւան, «Հայաստան» Հրատ. 1965, էջ 207։

ՄՈՒՇԵՂԵԱՆ ԵՒԳԻՆԷ. — Յատկանշական ցուցակ թանգարանային ժողովածուների։ Պրակ 1։ Հայերէն արձանագրութեամբ առարկաներ։ Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ. 1964, էջ 176 (մեծագիր)։

ՄՈՒՐԱՅԱՆ. — Երկերի ժողովածու։ Հատոր Գ. (Հանելուկը լուծուեցաւ, Երկուսից ո՞րը, Լուսաւորութեան կենտրոնը)։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 374։

ՄՈՒՐԱՅԱՆ. — Երկերի ժողովածու։ Հատոր Դ. (Գէորգ Մարզպետունի)։ Երեւան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 520։

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ — — — PRIX DE L'ABONNEMENT ANNUEL

Իտալիոյ համար . . 3500 Լիր
Արտասահմանի համար . 8 Տոլար
Մէկ թիւը՝ 250 լիր – 0,50 Տոլար

Pour l'Italie . . . 3500 Lires
Pour l'Etranger . . 8 Dollars
Le Numéro: 250 Lires – 0,50 Dollars

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ «ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ» ՆՊԱՍՏՈՎ
PUBLIE AVEC LE CONCOURS DE LA « FONDATION CALOUSTE GULBENKIAN »

Direzione - Amministrazione - Pubblicità - Abbonamenti — Isola San Lazzaro - Venezia (Italia) - Tel. 60-104
Autorizzazione Tribunale di Venezia, 14 Genn. 1954, N. 153 del Registro. - Proprietario: Congr. Mechitarista di Venezia
Direttore responsabile: P. MESROBIO Dr. GIANASCIAN. - Tipografia Armena di S. Lazzaro in Venezia

© National Library of Armenia